

МИЛИНА ИВАНОВИЋ БАРИШИЋ

Етнографски институт САНУ, Београд

milina.barisic@si.sanu.ac.rs

Прве жене етнологии у образовању*

Први етнологи у Србији се појављују у последњој декади 19. века. Семинар за етнологију на Филозофском факултету у Београду је основан 1906. године. Прва жена са дипломом етнологије у периоду пре Другог светског рата била је Милена Лапчевић. После Другог светског рата жене у нешто већем броју уписују студије етнологије на Семинару Филозофског факултета у Београду. Педесетих година прошлог века жене – дипломирани етнологи добијају прилику да се укључе у наставу као предавачи. Све негде до седамдесетих година прошлог века професори на Катедри за етнологију су били углавном мушкарци да би од тог времена постепено жене преузимале примат на овом студију. Укључивањем жена у наставу проширују се и теме истраживања. У раду се даје осврт на почетке рада жена етнолога у образовању и њихове области интересовања.

Кључне речи: жене, образовање, етнологија, време од 50-их до 70-их година 20. века

* Текст је резултат рада у Етнографском институту САНУ који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС, а на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2022. години број: 451-03-68/2022-14/200173 од 04.02.2022.

The First Women Ethnologists in the Education

The first ethnologists in Serbia appeared in the last decade of the 19th century. The Department of Ethnology at the Faculty of Philosophy in Belgrade was founded in 1906. The first woman with a degree in ethnology in the period before the Second World War was Milena Lapcevic. After the Second World War, enrolment of women in ethnology department at the Faculty of Philosophy in Belgrade increased. In the 1950s, women graduate ethnologists get the opportunity to work as lecturers. Until the 1970s professors at the Department of Ethnology were mostly men. However, since then, women have taken over the primacy at the department. Hence, the inclusion of women in teaching expands research topics. This paper gives an overview from the beginnings of the work of women ethnologists in education as well as their research areas.

Key words: women, education, ethnology, 1950–1970s

Образовање подразумева процес генерацијског преношења акумулираног знања, норми и вредности у оквиру једног друштва. Стицање нових знања важно је и незаобилазно у сваком друштву које тежи свеколиком напретку, па га можемо посматрати и као „друштвени процес (...) у којем млади чланови стичу знања и умећа која су од значаја за њихове будуће делатности у друштву – (...) за друштвену комуникацију, усклађивање свог понашања с другим члановима друштва, итд.“ (Lukić, Rećićlić 1982, 415). У том смислу, образовање жена у Србији представља изузетно значајну и широку тему о којој се увек изнова може дискутовати. У том контексту, пре него што се осврнем на почетке рада жена-етнолога у образовању, као и њихових истраживачких интересовања у периоду од 50-их до краја 70-их година 20. века, у кратком уводнику рада ћу у најкраћим цртама указати на кључне тачке процеса *феминизације* српског образовног система у периоду од 11. јуна 1842. године, када је указом кнеза Михаила Обреновића одобрено школовање жена у Србији, па до савременог тренутка у коме се образовање посматра као основно људско право. Наиме, на свом почетку женско образовање у Србији наилазило је само на отпор или, у бољем случају, на запостављање (Ivanović 2002, 186) у патријархално конструисаном српском аграрном друштву. У овако устројеном друштву традиционална улога жене била је искљу-

чиво везана за приватну сферу, односно за простор куће и обавезе око одгоја деце. Стога се чинило непримереним, у најмању руку непотребним, улагати време и новац у школовање женске деце која се „ионако неће бавити трговином или било каквим другим занимањем“ (Ivanović 2002, 186). Сходно томе, у годинама које су претходиле владавини уставобранитеља (1842–1858), само је мали број девојчица и девојака стицао (кућно) образовање, док је број оних које су ишле у школу са дечацима био готово занемарљив (види: Trgovčević 1994, 227). Амбицијом малобројних представника интелигенције и грађанства које је инсистирало на образовању (своје) женске деце, средином 19. века почињу да се оснивају прве женске основне школе. Међутим, исто мишљење није делио и сељачки слој српског становништва, те је обухватност женске деце школовањем била и даље мала, што је додатно продубљавало разлике између урбаних и руралних крајева Србије. Брзина којом се образовање жена уводило у Србију, из садашње перспективе посматрано, није ишла темпом који би се очекивао за једно друштво које је тежило, рекло би се, убрзаној модернизацији. Дакле, евидентно је да је и у погледу женског образовања друштво било у раскораку између жељеног и реално остваривог. Тако је и кроз овај сегмент друштвеног развоја уочљиво да је у српском друштву у новијој историји константно видљиво сучељавање уврежених традиционалистичких образаца живота и савремених модернизацијских токова. У том смислу,

„природу, почетке и особине развоја у Србији кроз све његове аутономне и независне фазе треба видети као део покушаја да се спроведу економске, политичке и социјалне промене – модернизација као европеизација – у сталном сукобу са непопустљивим заступницима традиције који су у овим променама видели претњу за сам опстанак и саомодређење српске државе и нације“ (Ivanović 2002, 169).

Радикални заокрет начинио је министар просвете Стојан Новаковић који је 1882. године законом увео обавезно основно шестогодишње образовање за сву децу, након чега мрежа женских образовних установа у Србији почиње да се шири. Међутим, напредак у области женског образовања у другој половини 19. века био је тек привид – српски образовни систем се, све до почетка прошлог века, још увек носио са три, рекло би се, главна проблема када је у питању родна егализација образовања: а) системом образовања је и даље био

обухваћен много мањи проценат девојчица него што је то био случај са дечацима, јер је противљење образовању ученица било и даље јаче и широко присутно; б) наставни план није био изједначен у мушким и женским школама и 3) уписивању девојчица у мушке школе још увек су се снажно противили наставници и професори, као и њихови ученици (Ivanović 2002, Trgovčević 1994). Почетком 20. века у Србији је било 165 женских основних школа, 45 занатских школа, 12 гимназија, три више женске школе, две женске учитељске школе и неколико приватних завода. Међутим, обухватност женске деце школовањем била је и даље мала – основну школу похађало је свега 17% девојака, а у укупној популацији писмених становника било је само 7,4% жена (Poročić 2008, 101). Уочи Првог светског рата, жене су чиниле свега 10% уписаних и дипломираних студената Београдског универзитета. Према подацима статистичког билтена из 1931. године, у Југославији је од укупне женске популације старије од 10 година 56,4 одсто било неписмено (Stojanović-Jovanović & Jovanović 2017, 44). На овакав исход није утицао само систем и мушка надмоћ већ и породични отпор према образовању женске деце. Тако да иако им је школовање омогућено, оне су ипак наилазиле на најразличитије препреке, отпор и неразумевање, а слична је ситуација била и када је требало да примене стечено знање – да се упосле (Đurić 2017, 33).

У послератном периоду (после 1950-их) образовање је препознато као битан носилац новог (социјалистичког) друштвеног уређења и нових вредности, те је питање школовања женске деце постало изузетно важно током изградње социјалистичке Југославије. За њихово образовање посебно је било значајно увођење обавезног осмогодишњег школовања за оба пола и на принципу заједничког васпитања дечака и девојчица у мешаним разредима (што је постало и уставна категорија). У периоду од 1946. до 1976. године, број девојчица у средњим школама у Србији вишеструко се повећао, док је број уписаних на вишим и високим школама био у константном порасту (види: Tomšić 1980, 113–120). На пораст образовања женске популације у Србији утицали су различити чиниоци: већ поменуто обавезно основно образовање, убрзан економски развој земље, отвореност према међународној заједници и њеним политикама чиме су створени предуслови за бољи увид у образовање на светском нивоу, затим друштвени и културни развој земље... Осим тога, могућност контаката са међународним образовним и културним институтима један су од битних чинилаца да се током осамдесетих година прошлог века женска деца упућују на школовање и специјализације у

иностранство итд. У последњој деценији 20. века, ситуација у високом образовању наизглед се променила у корист жена, па их је тако 1998. године међу дипломираним студентима у Србији у просеку било чак 60% (Поровић 2008, 102). Тренд раста броја уписаних и, што је још важније, свршених студенткиња основних, магистарских/мастер и докторских студија на српским универзитетима се наставља и током прве две деценије 21. века. Међутим, иако статистика „охрабрује“, пракса показује да *биће жена у науци и образовању* још увек није тако једноставно – извесни проблеми и потешкоће у процесима позиционирања и препознатљивости научница у друштву и даље постоје. Разумљиво је стога да постоје бројни покушаји да се пажња како научне заједнице тако и шире јавности, скрене на још увек недовршен процес феминизације образовања. Један од најновијих таквих примера је научна конференција „Научнице у друштву“ коју је, уз подршку Програма партиципације Унеска, реализовао Етнографски институт САНУ 2019. године. Учеснице конференције отвориле су бројне теме попут: вредновања женског стваралаштва и критичког доприноса жена у науци, положај научница на тржишту рада у Србији, начине медијског представљања научница употребом родних стереотипа, родну перспективу у настави на Универзитету у Београду и многе друге. Општи закључак је да „доприноси жена у науци јесу огромни, знања о њима су оскудна, а њихови статуси указују на амбивалентност између декларативних и реалних позиција у друштву“ (Lukić Krstanović 2020, 443). Стога је неопходно стално и изнова указивати на значај оних жена које су у српској науци и образовању оставиле неизбрисив траг, укључујући и етнологију-антропологију.

Историја наставе етнологије званично сеже у сада већ давну 1906. годину „када је постављењем Јована Ердељановића и, нешто касније, Тихомира Ђорђевића за доцента етнологије и њиховим приступним предавањима започела настава предмета *Етнологија са етнографијом* на непосредно основаном Етнолошком семинару“ (Ковачевић 1990, 123).¹ Међутим, поред овог званичног датума, наводе се и подаци о 1893. години, када је Ј. Цвијић држао курс из „научне географије и етнографије“, а помиње се још и 1880. година.

¹ О развоју етнологије на Филозофском факултету у Београду видети: Vlahović 1979, 9–19; а о историји српске етнологије видети: Pavković 1998, 479–493; Kovačević 2001.

„У досадашњим прегледима развоја етнологије на Филозофском факултету као један од најзначајнијих датума се, с правом, наводи 25. јануар 1880. године, када је донет закон о изменама и допунама у устројству Велике школе. По том закону, који уз кнеза Милана и чувара државног печата потписује као министар просвете и црквених дела Стојан Бошковић, на Филозофском факултету се на оба одсека (Историјско-филолошки и Природно-математички) предаје *Упоредна географија и етнологија*“ (Kovačević 1990, 124).

Не улазећи даље у дискусију око времена почетка „сусретања“ студената са темама којима се бави етнографија/етнологија, замишљао је само да се укаже да њени корени сежу у последњу декаду 19. века. Од времена када се етнологија усталила као самостална дисциплина требало је да прође неколико деценија да би жене успеле да „угрозе“ мушку доминацију предавача у етнологији. Да би се успоставила родна равноправност у етнологији, у правом смислу те речи, било је од пресудне важности да се женска омладина укључи у образовни систем, па самим тим, и да се заинтересују за теме којима се етнологија у то време бавила. У том смислу посматрано, иако је женско образовање била једна од тема која није заобилажена током 19. века, у српској државној политици, ипак је требало да прође доста времена да се женској омладини омогући образовање (видети: Božinović 1996, 55–64) уопште, па и на етнографији/етнологији, а још и више да жене „уђу“ у наставу, односно да почну да се баве образовањем подмлатка. Јер, „прописи који су се односили на школовање женске омладине сведоче о сукобима, различитим схватањима и отпорима који су пружани равноправном школовању женске омладине са мушком“ (Božinović 1996, 55). Мада је након политичких промена у српском друштву с краја 19. и почетка 20. века, по овом питању дошло до извесног напретка, јер је после 1903. године ученицама потврђено право на школовање на Великој школи, односно на Универзитету после његовог оснивања 1905. године, ипак је требало да прође прилично времена да у овом домену дође до колико-толико изједначавања статуса међу половима, равноправнијег учешћа у образовању, па и стицању знања из области етнологије.

Жене које су изабрале трновиту стазу пробијања у мушком свету доминације не само у културном животу Србије до Другог светског рата, већ и у стицању знања из различитих научних области, па и етнологије, иако по способностима нису заостајале за својим колегама, ипак њихово ангажовање у јавном животу, а нарочито у науци

и образовању, није било нимало лако нити једноставно.² Како су ти почеци прошли у једној малој и недовољно развијеној Србији чији се развој често пресецао ратним сукобима можда понајбоље показује пример прве жене која је стекла звање дипломираног етнолога – Милене Лапчевић, која је данас у етнолошким круговима готово у потпуности заборављена, а многим колегама и непозната.³ Иако није наишла на добродошлицу као свршени студент, а нарочито кад је припремила докторску дисертацију, Милена је у свом кратком бивствовању у научним водама покушала да на другачији и иноватнији начин приступи темама којима се бавила. Једна од тема којој се посветила и коју је одабрала да се њом бави у свом научноистраживачком раду односила се на генезу народне ношње и веза.

Милена Лапчевић, уочи Првог светског рата и по завршеном Вишем течају, уписује Филозофски факултет у Београду. Студије завршава после рата – 1921. године, поставши прва жена која је дипломирала етнологију. У периоду од 1920. до 1924. године повремено бива ангажована у Етнографском музеју у Београду као прва жена која је радила у музејској струци (Gavrilović 2017, 93). „Али као прва жена која је ‘крочила’ у музеј у раду је наилазила на велике потешкоће и препреке. Колеге нису благонаклоно гледале на њен положај жене-кустоса, због чега су јој врата музеја била више затворена него отворена“ (Ђурић 2017, 35). Кулминација њеног неприхватања је урађен а неодбрањен докторат о трансформацији народне сеоске ношње, јер професорска комисија у саставу – Тихомир Ђорђевић, Јован Ердељановић и Боровоје Милојевић, није прихватила њен приступ обради теме и „њен закључак да је преображај народне ношње дошао услед економских и социјалних промена у друштву“ (Ђурић 2017, 36). После овог неуспеха Милена Лапчевић се повлачи из науке и посвећује другим пословима. Њено неприхватање од стране мушког научног кружока свакако је утицало да

„данашња српска јавност, али и етнолошко друштво и колеге, готово (...) не познају њено име, научни рад и својеврстан допринос који је дала српској етнолошкој мисли. Била је прва жена која је дипломирала на Катедри за етнологију Филозофског факултета у

² Свакако да је неопходно нагласити да се „пробијање“ жена у различитим областима културе и науке није много разликовао од положаја жена у другим деловима Европе.

³ О најважнијим датумима из живота Милене Лапчевић видети: Ђурић 2017, 34–38.

Београду, и као таква наилазила је на осуду, отпор и неразумевање средине. За младе образоване жене тог времена, колико год настојале да се својим радом и знањем наметну у делатностима које су до тада важиле као мушке, тај простор је било тешко освојити. Жена се у процесу еманципације морала пробијати прво као жена, а потом као научник, радник, политичар или било шта друго. У тој борби за родну равноправност и женску самосталност Милена Лапчевић је једноставно изгубила битку, и због тога је данас неправедно заборављена“ (Ђurić 2019).

После Другог светског рата са укључивањем више жена које су завршиле студије етнологије у наставу на Универзитету у Београду, почињу да се проширују тематска интересовања која се с временом, по неком неписаном правилу све више препознају као – „женска“ и „мушка“. Оваквој ситуацији је ишло на руку и то да пре Другог светског рата и није било жена међу етнологима, па није могло бити ни тзв. „женских тема“. Са њиховом појавом проучавање одевања, текстилних сировина и израђевина, исхрана и друге сличне теме су предмет проучавања углавном жена-етнолога. У овом смислу, ситуација се додатно мења са уписивањем већег броја жена на студије етнологије, чиме се отварио простор за проучавање различитих тема, које у ранијем времену нису биле у фокусу истраживања, а што је нарочито приметно после осамдесетих година прошлог века.⁴ Свакако да је један од разлога за бројност тема осим увећања броја жена-етнолога и промена парадигме дисциплине (више: Pavićević 2020, 182).

Средином педесетих година 20. века стасава прва генерација дипломираних жена етнолога која добија прилику да се укључи у образовање и почне да утире пут колегиницама које ће им се у долазећем времену придружити у хуманој мисији образовања младих. У овом осврту указаће се само на неколико првих жена које су добиле прилику да се укључе у образовање, с обзиром на то да се у раду обухва-

⁴ Већ од 80-их година теме проучавања се све више разгранавaju, али и приступи проучавањима. Проучавање миграција, града, фолклористике, популарне културе, народне медицине, одеће, текстилних израђевина и др. су тематски оквири којима су се углавном бавиле жене-етнолози. Умножавање тема истраживања свакако да је резултат и повећаног броја жена-етнолога које раде не само у образовању већ и у науци (Етнографски институт САНУ) и струци (Етнографски музеј у Београду, музеји завичајног типа у Србији, Заводи за заштиту споменика културе).

та временски период између педесетих и седамдесетих година 20. века. Овом приликом указаће се на рад: Сребрице Кнежевић, Милке Јовановић, Ђурђице Петровић, Милице Пурић-Живановић и Мирјане Прошић-Дворнић које су обележиле прве нешто више од две деценије рада жена у образовању (и науци) на Катедри за етнологију Филозофског факултета у Београду.⁵ Професорке ће у даљем тескту бити представљене према времену када су почеле да раде као предавачи.

Сребрица Кнежевић (1930–2012). Сребрица Кнежевић је рођена у Београду, где је протекло и њено целокупно школовање и службовање. Након завршене Основне школе „Престолонаследник Петар“ и VII женске гимназије, 1948. године, уписује студије етнологије на Филозофском факултету Универзитета у Београду. Кључан утицај на ову одлуку имао је њен теча, Павле Соколовић, Џвијићев ђак и професор географије у Другој мушкој гимназији (Mitrović 2018, 74). Дипломирала је 1952. године са темом *Пролећни обичаји и женско божанство њодностии код Јужних Словена*, а докторску дисертацију *Учешће жена у нашој народној култури – етнологска истраживања материјалној и духовној стваралаштва*, одбранила је 1968. године. Своју универзитетску каријеру започела је одмах по дипломирању, када је примљена у звање асистента-приправника. Звање доцента стекла је 1972. године, ванредног професора 1984, док је редовни професор Филозофског факултета Универзитета у Београду постала 1995. године. На Катедри (касније Одељењу) за етнологију Филозофског факултета у Београду предавала је предмет – *Етнологија свећа*. Била је управница Одељења за етнологију (1977–1979) и Центра за етнологско-антрополошка истраживања (1993–1995), оснивач и први председник Етнологског друштва Србије (1972–1974) (Mitrović 2018, 75).

У свом (више од четири деценије дугом) научноистраживачком раду бавила се, по тематици и по обради, разноврсним темама као што су исхрана, народна медицина, здравствена култура, сеоска архитектура, смртни и посмртни обичаји, култна места и манастири, њихови когнитивни и симболички аспекти и многим другим (види: Gorunović 2013, 169). Научна сазнања и искуства о њима стицала је преваходно радом на терену те је, у ужим научним круговима, вре-

⁵ „Општом уредбом о универзитетима, од 11. децембра 1930. (чл. 96), основана је (под бројем 17), Катедра за етнологију (општу и националну) на Филозофском факултету у Београду“ (Vlahović 1979, 16). Катедра за етнологију је 1990. године прошлог века преименована у Одељење за етнологију и антропологију.

меном стекла репутацију једног од најпреданијих теренских истраживача.⁶ Ипак, чини се (из савремене перспективе) да је у домаћој етнологији Сребрица Кнежевић најзначајнији допринос остварила проучавањем народне медицине, положаја и улога жена у народној култури, исхране и етнологије света. Она је прва међу српским етнологима започела истраживања у области *народне медицине*. Однос етнологије и медицине, као и конкретне феномене и праксе у области народног лечења сагледавала је са различитих теоријских и методолошких позиција. У истраживањима народне медицине, која је у највећем броју случајева спроводила на терену (примењујући анкетни метод), бавила се бројним темама попут народне фармакопеје, народних лекова, народних лекара, бабица, баба врачара, травара, молитви, култних места и многим другим. Написала је преко седамдесет и пет радова из области етнологских истраживања здравствене културе (Mitrović 2018, 80).

Сребрица Кнежевић је такође отворила још једно потпуно ново истраживачко поље у домену ондашње етнологије – *положај и улога жене у народној култури*. Током бројних теренских истраживања забележила је, касније и објавила, етнологску грађу о женама ковачима, женама народним лекарицама и апотекарима, добровољним болничаркама, малолетним неговатељицама, Ромкињама и др. Њена брита запажања о појединим аспектима „женског питања“ нису објављивана само у научним часописима, већ и у дневној и периодичној штампи, те су широј читалачкој публици постали доступни прилози о „писању“ неписмених жена (*Borba* 1953), о женама севера (*Politika* 1961), о Пољакињама и начину на који украшавају своје домове (*Politika* 1963) итд.

У професионалном фокусу Сребрице Кнежевић налазила се још једна велика истраживачка област – *исхрана*. Ову тему сматрала је изузетно важном, те је њеном изучавању посветила значајан део своје каријере. Култура исхране у њеним радовима није посматрана изоловано од природних, економских, друштвених, културних и/или религијских фактора, већ су прехранбене навике једног народа посматране као продукт цивилизацијских токова. Стога се, из данашње перспективе, њени текстови о култури исхране (примера ради

⁶ Након првог теренског истраживања у Власини (које је, као део пројектног тима новооснованог Етнографског института САН, реализовала још као студент), почели су да се нижу колективни и самостални теренски пројекти, како у земљи тако и у иностранству.

Београђана или становништва Јадра) могу читати, у ширем смислу, као комплексни етнологски записи једног града/подручја/регије. Ипак, научни рад и универзитетски ангажман Сребрице Кнежевић можда је најпрепознатљивији по теми коју је предано истраживала током читаве своје каријере – у питању је *еџнолоџија свешта* коју је, током дугогодишњих теренских боравака, непосредно истраживала на тлу Јужне, Северне и Мезо Америке, Новог Зеланда, Јапана итд. Своја, готово па филмска теренска искуства, преточила је у читав низ научних радова и један уџбеник. Ескимска уметност, депопулација Тасманаца, маске у етномедицинском ритуалу Ирокеза, магијска уметност Мексика, експедиција Ориноко-Амазон Алена Гебрана, значај Миклуха Маклаја и Џемса Кука, бављење Индијанцима у делу проф. Божидара Шкерља итд., само су неке од тема које су је посебно занимале и стога биле често предмет предавања (види: Mitrović 2018, 83).⁷

Милка Јовановић (1928–2016). Милка Јовановић је рођена 1928. године у Бугојну (Босна и Херцеговина). Основно и средњошколско образовање стекла је у Крагујевцу. Докторску дисертацију *Народна ношња у Србији у 19. веку*, одбранила је 1965. године. Прве кораке у науци Милка Јовановић начинила је као асистенткиња Филозофског факултета у Београду (Velimirović 2016, 608). Са те позиције спровела је теренско истраживање у шумадијском селу Јарменовци које је, испоставиће се, било изузетно значајно не само за ондашњу домаћу етнологију, већ и ширу друштвену заједницу (види: Velimirović 2016, 608–609). Међутим, њена универзитетска каријера трајала је изузетно кратко – већ 1971. године прелази у Етнографски институт САНУ где је, у годинама које ће уследити, остварила запажену истраживачку каријеру. У два мандата је и руководила радом централне научно-истраживачке установе у Србији која се бави етнологско-антрополошким проучавањима друштва и културе.

Једна од области научног интересовања Милке Јовановић је *одевање* којим се континуирано бавила још од докторских студија. Њена најзначајнија монографија у овој области је *Народна ношња у Србији у 19. веку*, у којој је, користећи архивске, наративне и ликовне изворе те музејске збирке, покушала да реконструише сложени систем сeosког одевања у Кнежевини / Краљевини Србији од почетка 19. века

⁷ Библиографију радова Сребрице Кнежевић видети у: *Гласник Еџноџрафскоџ музеја* 60 (1996): 189–200.

до Балканских ратова (Velimirović 2016, 609). Комплексном темом одевања наставила је да се бави и након докторирања, али овога пута проширујући временски и просторни оквир истраживања, те тако у фокус њеног интересовања улази, између осталог, и прединдустријско одевање. Осим одевања, у фокусу научног интересовања Милке Јовановић била је и *нематеријална култура*, у оквиру које је посебну пажњу посвећивала феномену смрти и погребним обичајима.

Ђурђица Петровић (1927–2003). Ђурђица Петровић је рођена у Старој Пазови 1927. године. Студије етнологије започиње 1948. године на Филозофском факултету у Београду и са успехом (и у року) их завршава четири године касније – 1952. Након завршетка студија добија запослење у Војном музеју у Београду, где у наредних деветнаест година стиче стручна и академска звања: кустос приправник, кустос, виши кустос и виши научни сарадник. Већ на самом почетку рада у овој установи своје истраживачко интересовање усмерава ка анализи, датовању, класификацији и начинима производње хладног и ватреног оружја, и то не само балканског (од средњег до 19. века), већ и афричког, азијског и океанијског. Бављење овом проблематиком усмерило ју је и ка архивским изворима, те ће у архивама Задра, Котора, Дубровника и Венеције, до краја радног века, проналазити своју „истраживачку инспирацију“. Архивска грађа као извор била је потпора готово свим спроведеним истраживањима и темама којима се Ђурђица Петровић бавила, али и „извор над којим се често запитала и проверавала методе критичке анализе писаних извора“ (Menković 2004, 369). Докторку дисертацију под називом *Оружарски занати у нашој земљи у време ошоманске управе*, која представља најпотпунији рад из ове области у домаћој етнологији одбранила је 1964. године (види: Pavković 2002–2003, 259). Године 1971. започиње своју универзитетску каријеру – тада је изабрана за ванредног, а осам година касније (1979) за редовног професора. Била је вишегодишњи управник Одељења за етнологију и антропологију и прва жена декан Филозофског факултета у Београду (од 1989. до 1991. године). Током свог две деценије дугог ангажмана у настави, предавала је предмете *Етнологија Југославије* и *Етнологија Југославије – материјална култура*. Како наводи Никола Павковић, „формирање ових предмета у садржинском и концепцијском смислу било је њено дело“ (Pavković 2002–2003, 260).

Два су основна тематска блока у чијим се оквирима Ђурђица Петровић током своје каријере „кретала“: материјална култура и урба-

на етнологија. Њено је бављење етнологијом „заправо и почело са предметом, односно збиркама оружја“ (Menković 2004, 369), а наставило се и проширило другим материјалним облицима – архитектуром, вернакуларним градитељством, надгробним споменицима, оруђем, покућством... Поред већ поменутог хладног и ватреног оружја као централне теме у професионалном опусу Ђурђице Петровић, значајан тематски блок у области *материјалне културе* чине радови о одевању и тканинама, које је, као производе кућне радиности, „увек проучавала у контексту социо-економских збивања и у повезаности са духовном културом и менталитетом људи ранијих периода“ (Pavković 2002–2003, 260).

Друга већа истраживачка област којом се Ђурђица Петровић бавила јесте *урбана етнологија*. Она је једна од ретких домаћих етнолога (можда и прва после Тихомира Ђорђевића) која је, мимо доминантних тематских оквира ондашње науке – до тада у свом највећем делу оријентисане ка селу и руралном становништву – дубље „закорачила“ у простор града. У том смислу, потребно је поменути нека од питања урбанитета која је у својим радовима ревидирала: свакодневни живот градског становништва, етницитет, демографија, градска архитектура, хигијена јавног простора и сл.⁸ Приступајући свакој од наведених тема, без обзира на то којој од две наведене концепцијске области припадају, Ђурђица Петровић је водила рачуна о „...географском размештају података, терминима и њиховом семантичком значењу, временском датирању грађе, историјској димензији, с намером да се што даље продре у прошлост да би се утврдило постојање или настанак појаве, донекле компаративност“ (Menković 2004, 368). Ђурђица Петровић је показала да

„уколико унемо да поставимо права питања творевинама материјалне културе (или њиховим поменима сачуваним у директним и индиректним изворима) можемо добити подједнако релевантне одговоре на многе загонетке везане за културне, друштвене и етничке процесе, као и за проучавања, на пример, сродничких односа и религијских концепата и праксе. Знајући то, проф. др Ђурђица Петровић је велики део своје каријере посветила превасходно, али не и искључиво, 'разговорима' с предметима израђеним од најразличитијих материјала“ (Prošić-Dvornić 2003, 378–403).

⁸ Библиографију радова Ђурђице Петровић видети у: Milenković Vuković 2004, 335–355.

Милица Пурић-Живановић (1947-). Милица Пурић-Живановић је рођена у Београду 1947. године где је и матурирала 1965. Студије етнологије завршила је 1971. године на Филозофском факултету у Београду. Следеће (1972) године радила је као асистент приправник у Етнографском институт САНУ. Исте године прелази на Одељење за етнологију, такође као асистент приправник. Магистарски рад – *Етнички процеси и неке антрополошке карактеристике сјановништва Улцињској поља*, одбранила је 1976, а докторску дисертацију – *Породични животи Албанаца муслимана на подручју Црнојорској приморја у XX веку*, одбранила је 1984. године. У периоду 1978–1985. године радила је као асистент за предмет *Етничка антропологија*, а од 1985. године као доцент држала је предавања из предмета *Антропологија* (Pavković 1990, 387; Petković 1995, 175). У својој академској каријери Милица Пурић-Живановић бавила се углавном темама повезаним са етницитетом. Тако су у фокусу њене истраживачке пажње била питања повезана са идентитетом Муслимана и Албанаца у Југославији, односно у садашњим државама – Србији и Црној Гори: *Трансформација породице као економске заједнице у Анамалима; Промене у величини и структури домаћинства Албанаца-муслимана (на примеру Анамала); Неки методолошки проблеми проучавања трансформација традиционалне породице*, и др. Милица Пурић-Живановић је провела и пар месеци међу Ескимима о чему је написала и филмски запис.⁹ Као резултат боравка на Гренланду настала су два рада која се односе на менталитет и фолклор као и неке антрополошке карактеристике Ескима – *Менталитет и фолклор Ескима источне Гренланда* и *Неке антрополошке карактеристике Ескима источне Гренланда*.

Мирјана Прошић-Дворнић (1950-). Мирјана Прошић-Дворнић је рођена у Београду 1950. године. Основно школовање започела је у Београду а завршила у Акри (Гана) где је завршила и средњу школу. Матурирала 1968. године. На опредељење да студира етнологију свакако да је утицао њен боравак са породицом у Африци, где се упознала са домородачком културом. Студије етнологије завршава на Филозофском факултету у Београду – 1973. године. Магистарски рад – *Покладе у СР Србији*, одбранила је 1977, а докторску дисертацију – *Одевање у Београду од 1878. до 1915. године*, одбранила је 1985. године. Асис-

⁹ Лична сазнања аутора.

тент приправник постаје 1974. године за предмет – *Регионална етнологија Југославије*, да би 1975. године била изабрана за асистента за предмет *Етнологија Југославије – материјална култура*. Од 1985. године као доцент предавала је предмет *Општа етнологија – материјална култура* (Pavković 1990, 387; Petković 1995, 159).¹⁰ Мирјана Прошић-Дворнић је до 1995. године предавала на Одељењу за етнологију-антропологију Филозофског факултета у Београду, када емигрира у Сједињене Америчке Државе. У време промене државе живљења има звање ванредног професора, у које је изабрана 1991. године. Од 2000. године држи предавања из *Културне антропологије* на Нортвуд универзитету у Мидланду (Мичиген – САД). Осим као предавач, проф. Прошић-Дворнић ради и као директор и кустос Универзитетске галерије. Истраживање архитектуре Мидланда и феномен глобализације су у фокусу њеног садашњег интересовања (Sretenović 2016).¹¹

Пре него што је наставила професорску каријеру у Мидланду, Мирјана Прошић-Дворнић се током радног ангажовања на Одељењу за етнологију-антропологију бавила истраживањима различитих тема – *Теоријско-хипотетички оквир за проучавање покладе као обреда прелаза; Моћност коришћења фотграфије у проучавању материјалне културе; Покладни ритуал у свешту обреда прелаза – на примеру Сибирског приморја; Вечерње забаве (балови) у Београду крајем XIX и почетком XX века; Женско поштовање у Србији крајем XIX и почетком XX века и часопис „Домаћица“ (1879–1914), и др. У коауторству са проф. Ђурђицом Петровић урадила је запажену монографију – *Народна уметност* у оквиру едиције *Уметност на путу Југославије*. Посебна област њеног интересовања, по којој је у научним и стручним круговима у Србији препознатљива, јесу радови у којима се сагледавају различити аспекти градског и сеоског одевања. Један од аспеката посматрања сеоске народне ношње представљен је у монографији *Народне ношње Шумадије*. То је, у ствари, монографија (приручник) у којој се разматра развој народне ношње у области Шумадије, као и све њене познате варијанте. Посебан додатак монографији представљају упутства и скице кројева за реконструкцију и израду*

¹⁰ Током свога рада на Катедри/Одељењу за етнологију залагала се за већу антропологизацију етнолошке науке.

¹¹ <https://www.politika.rs/sr/clanak/357239/Na-Vracaru-se-kuca-na-kucu-pe-nje#komentari> (pristupljeno 5. marta 2022)

делова народне ношње. Ипак, у проучавању и представљању јавности издваја се студија – *Одевање у Београду крајем XIX и почетком XX века*, у којој се друштвена, културна и модна историја Београда прате кроз промене које су се дешавале у свакодневном и јавном животу у времену од Првог српског устанка до Првог светског рата. Мирјана Прошић-Дворнић је у монографији указала како се мењао живот Београда и како је он постепено из турског пограничног града постајао европски град у коме су се сусретале и преплитале различите културе и утицаји (више: Erdei 2008, 279–282).

„Образовање је једно од основних обележја које разликује модерно од традиционалног друштва. Већина карактеристика модерног или технолошког друштва проистекла је из веће количине знања и његове шире примене у различитим видовима људске делатности и развијенијих могућности усвајања знања у ширим друштвеним слојевима“ (Trgovčević 1994, 217).

У складу с реченим, може се констатовати да, поред свих проблема који су га пратили, улога образовања, почев од 19. века па према садашњости, представља важан друштвени чинилац јер је оно врло често било, а и још увек је, у основи бројних друштвених, привредних, економских, културних промена. „Његова друштвена улога је најпре у стварању и ширењу знања и самим тим привредног, културног и политичког развитака, у омогућавању смањивања друштвених неједнакости и стварања услова за социјалну покретљивост“ (Trgovčević 1994, 218). И поред тежњи да се изједначе мушка и женска деца у домену образовања, ипак је видљивији напредак у женском образовању остварен тек у времену друге половине 20. века. Повећано образовање жена после Другог светског рата свакако да представља значајан помак у поређењу са његовим почецима у 19. веку, када „доминантно схватање женске улоге не само да је наглашавало да женама није потребно образовање, него им је понекад и порицано право на писменост“ (Ivanović 2002, 191). Међутим, шта је у суштини променило повећано образовање жена и шта је оно заправо значило у пракси тема је за другу врсту разматрања.

У овој прилици представљен је пређени пут од почетака образовања жена на Семинару/Катедри/Одељењу за етнологију и њиховог укључивања у процес образовања младих етнолошких кадрова, као и њихово ангажовање у расветљавању различитих појава у друштву

као допринос унапређењу дисциплине. Поглед у кратки историјат наставе етнологије указао је да су прве жене етнологи утрле пут својим каснијим колегиницама да се остваре у настави, али и да у историји дисциплине не представљају само некритичке „чуваре“ традиционалног наслеђа, већ да представљају професионалне аналитичаре материјалне и нематеријане баштине српског и других народа у Србији и ван ње. У свом раду су откривале не само „нове“ – раније необрађиване теме, већ и иновативне методе за њихово разјашњавање уз зналачко коришћење података и методологије у домену тема којима се свака од њих бавила у свом научно-образовном раду. Такође, жене-етнологи су биле и савременице научних трендова и утемељених научних и теоријских приступа, а пратиле су и анализирале актуелне друштвене (транзиционе) промене (Прошић-Дворнић, на пример). За жене-етнологе се исто тако може рећи да су дуго времена биле изван факултетских управљачких структура. Ту традицију је прекинула Ђурђица Петровић која је постала декан 1989. године.

Појава жена у образовању и науци на Филозофском факултету у Београду умножила је разматране теме, али и проширила поља истраживања. Ипак, неопходно је нагласити да остаје дуг млађих колега да осветле рад овде поменутих, али и других, колегиница заслужних за развој етнолошке (антрополошке) струке и тиме им одају заслужени пијетет за све што су у струци – настави и науци урадиле или још увек раде. Овај прилог је настао из жеље да се укаже на пут који су жене етнологи прошле од њиховог непризнавања у почецима постојања наставе етнологије на Београдском универзитету до њиховог бројчаног превладавања у настави током друге половине 20. века.

Извори

Borba, 1953.

Politika, 1961 i 1963.

Литература

„Bibliografija radova Srebrice Knežević“. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 60 (1996): 189–200.

Božinović, Neda. 1996. *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Beograd: „Devedeset četvrta“: Žene u crnom.

- Gavrilović, Ljiljana ur. 2017. *Etnologija i antropologija. Mali leksikon srpske kulture*. Beograd: Službeni glasnik – Etnografski institut SANU.
- Gorunović, Gordana. 2013. „Sećanje na profesorku Srebricu Knežević (1930–2012)“. *Antropologija* 13 (1): 157–171.
- Đurić, Jasminka. 2017. „Dve požezanke, dve znamenite srpkinje“. *Korak biblioteke* 2: 33–44. <https://korakbiblioteke.biblioteka-uzice.rs/wp-content/uploads/2021/01/Dve-Pozezanke-33-44.pdf> (pristupljeno 25. marta 2022)
- Đurić, Jasna. 2019. „Velika, a nepravедно zaboravljena, Milena Lapčević“. <http://pasaz.rs/velika-a-nepravедno-zaboravljena-milena-lapcevic/?fbclid=pristupljeno> (pristupljeno 25. marta 2022)
- Erdei, Ildiko. 2008. „Dugo putovanje u Jevropu“. Mirjana Prošić-Dvornić, Odevanje u Beogradu krajem XIX i početkom XX veka. *Glasnik Etnografskog instituta* LVI (1): 279–282.
- Ivanović, Nevena. 2002. „Образovanje žena – izazov zajednici u Srbiji.“ *Reč* 65/II: 169–192.
- Kovačević, Ivan. 1990. „Počeci nastave etnologije (etnografije) na Velikoj školi“. U *Zbornik Filozofskog fakulteta: naučni skup povodom 150 Filozofskog fakulteta*, ur. Milan Popović, 123–127. Beograd: Filozofski fakultet.
- Kovačević, Ivan. 2001. *Istorija srpske etnologije. Pravci i odlomci*, II. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Lukić Krstanović, Miroslava. 2020. „Biti žena u nauci – naučnica: problemi i perspektive. O projektu Etnografskog instituta SANU pod pokroviteljstvom Uneska“. U *Naučnice u društvu*, ur. Lada Stevanović, Mladena Prelić & Miroslava Lukić Krstanović, 443–456. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Lukić, Radomir, Miroslav Pečujlić, red. 1982. *Sociološki leksikon*. Beograd: Savremena administracija.
- Menković, Mirjana. 2004. „Đurđica Petrović“. *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 67/68: 365–371.
- Milenković Vuković, Biljana. 2004. „Bibliografija prof. dr Đurđice Petrović – 1. deo (1927–2003)“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 52: 335–355.
- Mitrović, Katarina. 2018. „Srebrica Knežević: Okvir naučnog i nastavnog bavljenja etnologijom i antropologijom“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 66 (1): 73–88.
- Pavićević, Aleksandra. 2020. „Da li u antropologiji postoje ženske teme? Prilog kritičkoj istoriji discipline“. U *Naučnice u društvu*, ur. Lada Stevanović, Mladena Prelić & Miroslava Lukić Krstanović, 181–189. Beograd: Etnografski institut SANU.
- Pavković, Nikola. 2002–2003. „Đurđica Petrović (1927–2003)“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 50/51: 259–262.
- Pavković, Nikola F. 1990. „Odeljenje za etnologiju (istorijski pregled 1963–1988.

- godine)". *Zbornik Filozofskog fakulteta: naučni skup povodom 150 Filozofskog fakulteta*, ur. Milan Popović, 385–402. Beograd: Filozofski fakultet.
- Pavković, Nikola F. 1998. „Odeljenje za etnologiju i antropologiju”. U *Filozofski fakultet 1838–1998. Period 1963–1998*, 479–493. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Petković, Sreten, ur. 1995. *Bibliografija nastavnika i saradnika Filozofskog fakulteta u Beogradu*, knj. I. Beograd: Filozofski fakultet.
- Popović, Dragana. 2008. „Žene i obrazovanje: na pragu III milenijuma.” *GENERO* 12: 95–108.
- Prošić-Dvornić, Mirjana. 2003. „Govor predmeta: kulturna istorija ispričana jezikom tekstilija”. U Đurđica Petrović. *Od pusta do zlatoveza. Tkanja i vez – izabrane studije*, 377–403. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Sretenović, Mirjana. 2016. „Na vračaru se kuća na kuću penje”. *Politika* (16. jun 2016). <https://www.politika.rs/sr/clanak/357239/Na-Vracaru-se-kuca-na-kuću-penje# komentari> (pristupljeno 5. aprila 2022)
- Stojanović-Jovanović, Biljana & Stevan Jovanović. 2017. „Školovanje ženske dece u Srbiji u prvoj polovini XIX veka”. *Zbornik radova Pedagoškog fakulteta Užice* 19: 39–46.
- Tomšić, Vida. 1980. *Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije*. Beograd: Jugoslovenska stvarnost.
- Trgovčević, Ljubinka. 1994. „Obrazovanje kao činilac modernizacije Srbije u XIX veku”. U *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, ur. Latinka Perović, Marija Obradović & Dubravka Stojanović, 217–232. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
- Velimirović, Danijela. 2016. „Milka Jovanović (1928–2016)”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 64 (3): 608–611.
- Vlahović, Petar. 1979. „Razvoj etnologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu od osnivanja do Drugog svetskog rata”. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 28: 9–19.

Примљено / Received: 18. 04. 2022.

Прихваћено / Accepted: 17. 11. 2022.